

УДК 1:340.1:316.324.8

ГОРБАТЮК В.Л., юридичний факультет Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

БАГАТОАСПЕКТНА ПРОЦЕДУРА ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

***Анотація.** У статті здійснено аналіз способів тлумачення норм права та з'ясовано, в якій послідовності їх краще застосовувати для досягнення мети тлумачення з урахуванням вимог принципів права.*

***Ключові слова:** способи тлумачення норм права, мета тлумачення, праворозуміння, типи праворозуміння.*

***Аннотация.** В статье проведен анализ способов толкования норм права и выяснено, в какой последовательности их лучше применять для достижения цели толкования, учитывая требования принципов права.*

***Ключевые слова:** способы толкования норм права, цель толкования, правопонимание, типы правопонимания.*

***Summary.** In the article the methods of interpretation of the law have been analyzed; and the sequence in which they are best used to achieve the goal of interpretation according to the requirements of the principles of law is proposed.*

***Keywords:** methods of interpretation of law, goal of interpretation, legal understanding, types of legal understanding.*

***Постановка проблеми.** Практика правореалізації показує, що з'ясування дійсного змісту правової норми лише простим ознайомленням з її текстом є абсолютно неможливим. Це зумовлено особливостями самих норм права, формами їх функціонування та зовнішнього виразу. Дослідження цих особливостей і форм, а також розкриття сутнісного змісту норми обов'язково вимагає використання способів тлумачення норм права. Саме тлумачення забезпечує процес і результати з'ясування та роз'яснення змісту правових норм. Суб'єкт тлумачення норм права може використовувати способи тлумачення в довільній послідовності на основі власного досвіду. Виникає наступне питання: яким чином здійснити тлумачення норм права оптимальним шляхом, гармонійно врахувавши вимоги принципів права?*

***Актуальність теми** визначається значенням демократичних перетворень в Україні, спрямованих на формування гармонійної правової держави, котрі висувають новітні вимоги до функціонування національної правової системи, процесу реалізації права, нерозривно пов'язаного з таким видом інтелектуальної діяльності як тлумачення норм права.*

***Стан наукової розробки.** Аналіз публікацій і досліджень з тематики тлумачення норм права свідчить, що науковці, які працюють в галузі теорії держави і права, конституційного права, цивільного права, господарського права та інших юридичних наук, розглядали й розглядають у своїх працях проблему тлумачення правових норм. Зокрема, питання тлумачення норм права та тлумачення правових норм права в українській правовій думці досліджували Т. Кудлай, О. Скакун, В. Шишкін, К. Волинка, В. Котюк, М. Патеї-Братасюк, В. Галунько, А. Мірошніченко, Д. Михайлович, В. Карбань, П. Волвенко, І. Турчин-Кукаріна, Ю. Власов, Д. Михайлович, В. Малента, С. Погребняк, В. Комаров, Ю. Чалий, П. Чулінда, А. Бірюкова, О. Майстренко та інші.*

Метою статті є встановлення послідовності застосування загальновідомих способів тлумачення норм права з урахуванням вимог принципів права.

Виклад основного матеріалу. Теорія тлумачення склалася ще в давньогрецькій юриспруденції за назвою “герменевтика” (від грец. *hermeneutike* – “мистецтво тлумачення”). Нині розвинулася юридична герменевтика як галузь знань філософії права. Процес тлумачення правових норм пов’язаний як з оцінкою фактичних обставин, так і з’ясуванням змісту застосовуваних до цих обставин правових норм. З’ясування змісту передбачає необхідність тлумачення правових норм. Іноді тлумачення норми не представляє складності, але в багатьох випадках ця процедура вимагає високого професіоналізму, знань не тільки в певній галузі права, а й формальної логіки, філософії, теорії права, мовознавства та історії.

Розглянемо основні дефініції тлумачення правової норми, яких притримуються сучасні вітчизняні дослідники теорії права та цивільного права, й з’ясуємо, з яких елементів (етапів) воно складається.

Антошкіна В.К. розкриває суть тлумачення правових норм наступним чином: “В цілому, тлумачення правових норм визначається як інтелектуальна та волюва діяльність людини щодо встановлення дійсного змісту правового припису для його подальшого ефективного застосування з метою все більшого забезпечення прав та інтересів суб’єктів права” [1, с. 49].

Наступне визначення пропонує Кудлай Т.П.: “Тлумачення правової норми – це діяльність суб’єктів, що спрямована на роз’яснення змісту правової норми з метою правильного її застосування і реалізації” [2, с. 103].

Скаун О.Ф. дає визначення тлумачення норм права, а саме: “Тлумачення норм права (інтерпретація норм права) – інтелектуально-волюва пізнавальна діяльність, що полягає у встановленні точного змісту (смислу) норм права і здійснюється за допомогою певних способів (прийомів) з метою правильного їх застосування та безпосередньої реалізації” [3, с. 441]. Науковець виділяє два етапи правотлумачної діяльності:

- з’ясування – розкриття змісту правових норм (їх окремих елементів) “для себе” з метою їх правильної реалізації і застосування (воно не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора і не має зовнішніх форм вираження: у “волі” інтерпретатора відбувається об’єднання “волі законодавця” і “волі закону”);

- роз’яснення – розкриття змісту правових норм (їх окремих елементів) “для інших” з метою усунення неясності в його розумінні і забезпечення правильного застосування щодо тих обставин, на які вони розраховані. Іноді для правильного вирішення конкретної справи буває достатньо усвідомити зміст закону [3, с. 441].

На думку Михайловича Д.М.: “Під тлумаченням у власному значенні цього слова слід розуміти усвідомлення змісту норм права, оскільки саме усвідомлення відображає гносеологічну природу процесу тлумачення, його спрямованість на пізнання смислу правових явищ. Що стосується роз’яснення, то воно є наступним етапом після тлумачення” [4, с. 9].

З зазначених вище дефініцій можна зробити висновок, що перший етап тлумачення норм права це – усвідомлення (з’ясування) змісту правових норм “для себе”, а другий етап – це роз’яснення, розкриття змісту правових норм (їх окремих елементів) “для інших” з метою їх правильної реалізації та застосування.

Проаналізуємо перший етап тлумачення цивільно-правових норм права. Усвідомлення (з’ясування) змісту правових норм “для себе” – це внутрішній розумовий процес, що не виходить за межі свідомості інтерпретатора, а це є ніщо інше як праворозуміння.

Волинка К.Г. зазначає, що питання праворозуміння належать до основних у теорії держави і права й визначає праворозуміння, як “процес і результат розумової діяльності людини, спрямованої на пізнання права, його сприйняття (оцінку) і відношення до нього як до цілісного соціального явища. При вивченні різних теорій і поглядів на право потрібно враховувати наступні обставини: по-перше, історичні умови існування права, у яких жив дослідник; по-друге, те, що результат праворозуміння завжди залежить від його релігійної, ідеологічної, моральної позиції; по-третє, яка сторона права береться в основу тієї чи іншої концепції” [5, с. 90].

Розглянемо основні положення природно-правового та позитивістського наукових підходів до розуміння права та визначимо їх місце та значення при тлумаченні правових норм сучасними науковцями.

Позитивістський підхід визначає, що право – це ієрархія норм, нормативний регулятор суспільних відносин. Закон і право ототожнюються. Правові норми необхідно підпорядковувати за юридичною силою. Держава – це суто правове явище, що забезпечує законний правовий порядок. Права людини розглядаються як дарування держави. Теорія характеризується латинськими фразами: “Закон суворий, але це закон” (*Duro lex, sed lex*) та “Право полягає в силі” (*Jus est in armis*) [6, с. 227].

Природно-правовий підхід до розуміння визначає, що вихідна форма буття права – це суспільна свідомість, ідея, уявлення про право, важливою складовою частиною якого є природні права людини, що є невід’ємними та належать людині від народження (право на життя, вільний розвиток, працю і т. ін.) [2, с. 46].

Право і закон розмежовуються, першість віддається природному праву як вираженню справедливості (моралі). Теорію природного права можна описати фразою: “Право – це наука про те, що добре та справедливе” (*Jus est ars boni et aequi*).

Наступним кроком дослідимо як визначають основні способи тлумачення сучасні вітчизняні дослідники теорії права.

Виходячи з аналізу опрацьованих джерел [2 – 6], можемо класифікувати основні способи тлумачення норм права та дати їм коротку характеристику наступним чином. Граматичне тлумачення – це спосіб, що охоплює усвідомлення окремих слів і термінів всього речення та групи речень. Систематичне тлумачення – дає змогу розкрити зміст правової норми у зв’язку з іншими нормами, із загальними нормативними положеннями, з принципами права. Цей спосіб дає змогу розкрити зміст правової норми у зв’язку з іншими нормами, оскільки вона діє неізолювано. Норма зіставляється з іншими нормами, встановлюється її місце в даному нормативному акті, в галузі права, в правовій системі. Телеологічне (цільове) – спрямоване на дослідження мети, з якою було видано відповідний нормативно-правовий акт. Історичне тлумачення – спосіб, заснований на усвідомленні змісту норм права на основі дослідження конкретних історичних умов, за яких вони були прийняті, яку мету на той час ставили перед ними. Функціональний – з’ясування змісту норм права на основі аналізу конкретних обставин, умов, в яких функціонує норма права. Розглядає дію норми права у динамічній площині (волю “актуального законодавця”), альтернативні чинні норми права, що містяться в приписах інших джерел (форм) права. Логічне тлумачення – спосіб тлумачення змісту норм права заснованих на законах і правилах формальної логіки. Спеціально-юридичний – з’ясування змісту норми, засноване на досягненнях юридичної науки і практики, знанні юридичної техніки, техніко-юридичних способів і прийомів.

Скаун О.Ф. зазначає, що усі способи юридичного тлумачення використовуються в сукупності, у комплексі. Виділення окремо логічного і

спеціально-юридичного способів (прийомів) тлумачення не є обов’язковим, оскільки в усіх означених способах використовуються закони логіки (формальної і діалектичної), а тлумачення юриста не може бути інакшим, ніж спеціально-юридичним, бо становить внутрішню професійно-ціннісну сторону інтерпретатора, без якої не відбудуться інші способи тлумачення. Тому логічний і спеціально-юридичний аналіз – це скоріше не прийоми тлумачення правових норм, а “засадничі” начала і якісні характеристики інтерпретатора, і як такі входять до системи його інтелектуальної діяльності, є її основою [3, с. 447].

Слід погодитись з думкою Скакун О.Ф. щодо логічного тлумачення, але на нашу думку спеціально-юридичне тлумачення повинно бути виділене в окремий спосіб тлумачення тому, що правнику необхідно тлумачити терміни не тільки в галузі, де він є висококваліфікованим спеціалістом, але й в інших галузях права, де він є лише спеціалістом.

На думку Михайловича Д.М., історичне тлумачення є факультативним способом, оскільки використовується лише тоді, коли для встановлення дійсного змісту нормативного припису необхідно звернутися до соціально-політичних обставин його прийняття, змісту попереднього нормативного акта та до інших відповідних “зовнішніх джерел” – альтернативних проектів, пояснювальних записок, доповідей, виступів депутатів тощо [6, с. 9].

З цією позицією не можемо погодитись, адже якщо не враховувати історичний спосіб тлумачення норм права, результат буде не коректним. Мету, яку в минулому заклав “ідеальний законодавець” в норму права, без дослідження конкретних історичних умов, за яких вони були прийняті, неможливо буде вірно тлумачити, а й відповідно застосувати й реалізувати.

З аналізу зазначених визначень способів тлумачення норм права зроблено наступний висновок, а саме: з семи способів тлумачення норм права в жодному не зазначається пряма вимога щодо перевірки норм права на відповідність ознакам природно-правового підходу до розуміння права. В системному способі лише констатується необхідність перевірки змісту норм права на відповідність принципам права.

Як зазначає Кудлай Т.П., принципами права є принцип соціальної свободи, справедливості, рівноправності (рівність всіх перед законом), єдності суб’єктивних прав та об’єктивних обов’язків, гуманізму, відповідальності за вину та принцип законності [2, с. 51].

Отже, для якісного тлумачення норм права необхідно застосувати способи тлумачення норм права, розкрити принципи права відповідно до вимог системного способу тлумачення норм права та з’ясувати, чи відповідає норма права вимогам, котрі висуває природно-правовий та позитивістський підхід до розуміння права. Спробуємо визначити спільні риси при тлумаченні норм права. Для цього дослідимо, в якій послідовності пропонують сучасні вчені застосовувати способи тлумачення норм права.

Братасюк М. Г. зазначає, що в ХУІ-ХУІІІ ст. з’являються твори таких авторів, як Екхарт, Віттіх, Саммет і особливо робота Ф. Савінь’ї “*Yuristische Methodenlehre*”, в яких мовилося про почерговість граматичного, логічного, історичного та систематичного дослідження викладу правових приписів. Тут же звучить й ідея герменевтичного кола [7, с. 210].

Михайловичем Д.М., після аналізу існуючих в теорії права підходів щодо кількості способів тлумачення та послідовності їх використання, зроблено висновок про те, що існує певний “алгоритм тлумачення”, котрий схематично має наступний вигляд:

“граматичне тлумачення – логічне тлумачення – системне тлумачення – телеологічне тлумачення – історичне тлумачення [8, с. 10]”.

Скаун О.Ф. досліджує способи тлумачення в певній послідовності, з котрої можемо визначити наступний алгоритм тлумачення норм права: “граматичне тлумачення – системне тлумачення – телеологічне тлумачення – історико-політичне тлумачення – функціональне тлумачення – логічне тлумачення – спеціально-юридичне тлумачення” [3, с. 444].

Таким чином, з розгляду наведених прикладів послідовностей способів тлумачення можемо узагальнити, що на перших місцях розташовані граматичний, системний та телеологічний способи тлумачення норм права. Варто погодитись з таким порядком застосування способів тлумачення. На нашу думку, з системного способу тлумачення норм права доцільно виділити перевірку на відповідність принципам права окремо. Адже дослідження питання чи має норма права правовий зміст, є надзвичайно важливим.

Так, наприклад, слушно зазначає Братасюк М.Г.: “Український правознавець донині шукає “букву закону”, але навіть її шукати, якщо закон писано на замовлення? Хіба в суспільстві побільшає справедливості від того, що вона, “буква”, буде знайдена? В масиві чинного українського законодавства міститься значна кількість не правових, тобто таких, що заперечують природні, невідчужувані права людини, актів, створених в умовах авторитарного режиму. Скільки людей ламають над ними голови, шукаючи “букви закону”? Але що має від цього суспільство? Що додається в результаті до спільного блага, спільного добра?” [7, с. 385].

Також слід зазначити, що при з’ясуванні істинного змісту термінів, отриманні додаткових або уточнених даних, необхідно застосувати процедуру тлумачення норм права повторно з того кроку (способу тлумачення), на котрий вони впливають. Результатом тлумачення буде загальний висновок або сума висновків, яких дійшов суб’єкт тлумачення в процесі з’ясування норми права за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, що адекватний дійсному змісту цієї норми та відповідає критеріям істинності і правильності результату тлумачення.

Висновки.

З аналізу зазначених визначень та викладених поглядів зроблено наступний висновок, що процедура досягнення мети тлумачення має бути наступною: граматичне тлумачення – телеологічне тлумачення – з’ясування відповідності сутності змісту правової норми принципам права – системне тлумачення – спеціально-юридичне тлумачення – логічне тлумачення – функціональне тлумачення – історичне тлумачення – повторне застосування процедури тлумачення при отриманні нових даних.

Застосування запропонованої процедури тлумачення сприятиме попередженню, подоланню та усуненню частини проблем практичного тлумачення норм права та відкриє шлях до підвищення ефективності законодавства, зростання його значення в реформуванні українського суспільства, зменшенні скарг до Європейського суду з прав людини (Україна знаходиться на першому місці по кількості скарг на державу від її громадян до Європейського суду з прав людини [9]) та, як наслідок, до більш надійного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Використана література

1. Антошкіна В.К. Причини тлумачення цивільно-правових норм : матеріали “круглого столу” А 43, присвяч. пам’яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова [“Актуальні проблеми цивільного права”], (Харків, 23 грудня 2010 р.). – (Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого). – Х. : Право, 2011. – 232 с. – С. 48-52.

2. Кудлай Т.П. Теорія держави і права : навчальний посібник / Т.П. Кудлай. – К. : НАДУ, 2009. – 96 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.
4. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д.М. Михайлович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.
5. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навчальний посібник / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
6. Котюк В.О. Теорія права : навчальний посібник / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
7. Пате́й-Братасюк М.Г. Антропоцентрична теорія права : навчальний посібник / М.Г. Пате́й-Братасюк. – К., 2010. – 396 с.
8. Майданик Р.А. Цивільне право : загальна частина. Вступ у цивільне право : навчальний посібник / Р.А. Майданик. – К. : Алерта, 2012. – 472 с.
9. Pending applications allocated to a judicial formation. – Режим доступу : [//www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2015_BIL.pdf](http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2015_BIL.pdf)

~~~~~ * * * ~~~~~